

Piotr Chabrzyk

SKARB MONET WCZESNOŚREDNIOWIECZNYCH Z KARTUZ NA POMORZU

ABSTRAKT Obieg pieniężny na ziemiach Polski we wczesnym średniowieczu miał charakter transgraniczny. W okresie panowania pierwszych Piastów moneta rodzima była jedynie dopełnieniem dużej masy srebra monetarnego, które docierało na ziemię Polski z kierunków północnego i zachodniego. Z obu napływała moneta niemiecka. W roku 1951 do zbiorów numizmatycznych Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi przekazano zespół monet wczesnośredniowiecznych, będący najprawdopodobniej częścią większego znaleziska, pochodzącego z Kartuz lub niedalekich okolic tej miejscowości. Wskazują na to materiały archiwalne oraz bliskość chronologiczna denarów. Należą one do typu V według klasyfikacji M. Gumowskiego. Na awersach mają krzyż otoczony wieńcem pereł oraz napisy otokowe.

Słowa kluczowe: Polska, wczesne średniowiecze, denary krzyżowe, skarby

ABSTRACT Coin circulation within the territory of the present-day Polish state was characterized in the early middle ages by its transboundary nature. During the reign of the first rulers of the Piast dynasty the indigenous coin production only served as a supplement to the great amount of monetary silver that was reaching our lands from the north and west. German coins flowed in from both of these directions. In 1951 the numismatic collection of the Museum of Archaeology and Ethnography in Lodz received a hoard from Kartuzy or nearby, which possibly formed part of a larger find. All of the surviving coins from this hoard are of type V according to the classification of M. Gumowski. Their obverse bears a cross surrounded by pearls, and, in the rim, various letters. Archival research shows that these coins are probably a part of a hoard that did not survive intact down to our times. One cannot be absolutely certain, however, that the deposit came from the vicinity of Kartuzy.

Key words: Poland, early mediaeval ages, crossdeniers, coin hoards

Obieg pieniężny na ziemiach współczesnej Polski we wczesnym średniowieczu miał charakter transgraniczny. W okresie panowania pierwszych Piastów moneta rodzima była jedynie dopełnieniem dużej masy srebra monetarnego, które docierało na nasze ziemie z kierunków północnego i zachodniego. Z obu napływały monety niemieckie. Na ogólną liczbę około 150 mennic działających na terenie Niemiec w znaleziskach z terenu Polski znajdujemy monety z ponad stu warsztatów mennicznych¹.

W roku 1951 do Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi przekazany został zespół 11 monet wczesnośredniowiecznych, które przed II wojną światową były w Muzeum w Kartuzach. W zbiorach tegoż Muzeum miał znajdować się skarb monet wczesnośredniowiecznych². A. Gupieniec,

ówczesny kierownik Działu Numizmatycznego łódzkiego Muzeum, uznał przekazane egzemplarze za część wspomnianego skarbu. Pomimo starań nie udało się zidentyfikować ewentualnej pozostałej części skarbu, ani określić okoliczności i czasu jego znalezienia³.

Ta niewielka część być może XI-wiecznego skarbu zawiera w swoim składzie wyłącznie anonimowe, niezbyt precyzyjnie datowane denary krzyżowe. Monety te występują na terenach całej ówczesnej monarchii piastowskiej, a także na Pomorzu i na obszarze Słowiańszczyzny Połabskiej. Początek ich produkcji miał miejsce w końcu X wieku⁴ w mennicach niemieckich emitentów duchownych i być może świeckich⁵. Denary te z niewielkimi przerwami napływały na nasze tereny aż do końca XI wieku, gdzie posługiwano się nimi chętnie, zwłaszcza w drugiej połowie XI stulecia.

¹ Kiersnowski 1960: 185.

² Według materiałów w Archiwum Działu Numizmatycznego Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi.

³ Gupieniec 1953: 186; Gupieniec 1954: 66.

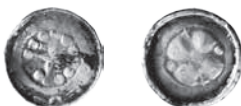
⁴ Kilger 2000: 71-89.

⁵ Kilger 2000: 71-89.

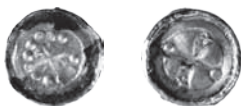
Monety uznane za część skarbu z Kartuz należą do typu V według klasyfikacji M. Gumowskiego⁶. Na awersie noszą krzyż otoczony wieńcem pereł oraz napisy otokowe. Na rewersie widnieje krzyż kawalerski, pomiędzy ramionami którego umieszczono krzyżyki, kropki, bądź znaki przypominające literę V z kropką pośrodku.

1.
Av. Krzyż perełkowy młodszy otoczony wieńcem 12 pereł,
w otoku: V(...)▲▲▲▲
Rv. Krzyż kawalerski z V+V● w kątach ramion;
w otoku: (...)✠●✠
CNP 621, śr. 13,3 mm, 0,92 g; nr inw. MAEŁ-
-N-A 2804

2.
Av. Krzyż perełkowy młodszy otoczony wieńcem 12 pereł,
wewnątrz dwóch przeciwległych kątów krzyża,
dwa małe krzyżyki;
w otoku: V▲O(...)▲▲▲▲
Rv. Krzyż kawalerski z ●+●+ w kątach ramion;
w otoku: (...)✠(...)▲
CNP 627, śr. 13,4 mm, 1,03 g; nr inw. MAEŁ-
-N-A 2807

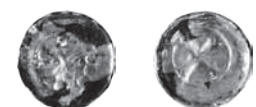
3.
Av. Krzyż perełkowy młodszy otoczony wieńcem 12 pereł,
wewnątrz dwóch przeciwległych kątów krzyża,
dwa małe krzyżyki;
w otoku: V▲O(...)▲
Rv. Krzyż kawalerski z ●+●+ w kątach ramion;
w otoku: (...)▲▲▲▲
CNP 627, śr. 13,1 mm, 0,9 g; nr inw. MAEŁ-
-N-A 2802

4.
Av. Krzyż perełkowy młodszy otoczony wieńcem 12 pereł,
wewnątrz dwóch przeciwległych kątów krzyża,
dwa małe krzyżyki;
w otoku: V▲(...)▲▲
Rv. Krzyż kawalerski z ●+●+ w kątach ramion;
w otoku: V▲▲▲▲
CNP 627, śr. 13,9 mm, 1,19 g, nr inw. MAEŁ-
-N-A 2803

5.
Av. Krzyż perełkowy młodszy otoczony wieńcem 12 pereł,
wewnątrz czterech kątów krzyża, cztery małe
krzyżyki;
w otoku: VO▲O▲▲▲▲
Rv. Krzyż kawalerski z ++++ w kątach ramion;
w otoku: (...)▲▲▲▲
CNP 634, śr. 13,3 mm, 0,93 g, nr inw. MAEŁ-
-N-A 2811

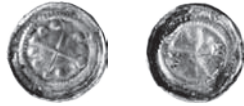

6.
Av. Krzyż perełkowy młodszy otoczony wieńcem 12 pereł,
wewnątrz czterech kątów krzyża, cztery małe
krzyżyki
napis otokowy nieczytelny
Rv. Krzyż kawalerski z ++++ w kątach ramion;
napis otokowy nieczytelny
CNP 634, śr. 13,1 mm, 0,78 g, nr inw. MAEŁ-
-N-A 2805

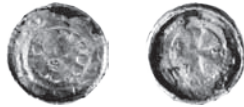

7.
Av. Krzyż perełkowy młodszy otoczony wieńcem 12 pereł,
w otoku: (...)▲▲
Rv. Krzyż kawalerski z dwoma krzyżykami kawa-
lerskimi w naprzeciwległych kątach ramion;
w otoku: (...)▲▲▲▲
CNP 636, śr. 13,2 mm, 0,86 g, nr inw. MAEŁ-
-N-A 2801

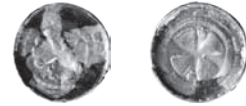
⁶ CNP: 141-153.

8.
Av. Krzyż perełkowy młodszy otoczony wieńcem 12 pereł,
w otoku: (...)O(...)
Rv. Krzyż kawalerski z dwoma krzyżykami kawalerskimi w naprzeciwnych kątach ramion;
w otoku: (...)▲▲▲▲▲▲▲▲▲▲▲▲▲▲▲▲
CNP 636, śr. 13,3 mm, 0,93 g, nr inw. MAEŁ-N-A 2808

9.
Av. Krzyż perełkowy młodszy otoczony wieńcem 12 pereł,
wewnątrz dwóch przeciwległych kątów krzyża, dwa krzyżyki kawalerskie;
w otoku: C▲OO▲▲▲▲▲▲▲▲▲▲▲▲▲▲▲▲
Rv. Krzyż kawalerski z dwoma krzyżykami kawalerskimi w naprzeciwnych kątach ramion;
w otoku: +(...)▲▲▲▲▲▲▲▲▲▲▲▲▲▲▲▲
CNP 638, śr. 13,5 mm, 0,86 g, nr inw. MAEŁ-N-A 2809

10.
Av. Krzyż perełkowy młodszy otoczony wieńcem 12 pereł,
wewnątrz dwóch przeciwległych kątów krzyża, dwa krzyżyki kawalerskie;
obok jednego z krzyżyków pojedyncze o;
w otoku: (...)▲▲▲▲▲▲▲▲▲▲▲▲▲▲▲▲
Rv. Krzyż kawalerski z dwoma krzyżykami kawalerskimi w naprzeciwnych kątach ramion;
w otoku: (...)▲▲▲▲▲▲▲▲▲▲▲▲▲▲▲▲
CNP 645/638, śr. 13,3 mm, 1,01 g, nr inw. MAEŁ-N-A 2806

11.
Av. Krzyż perełkowy młodszy otoczony wieńcem 12 pereł,
wewnątrz dwóch przeciwległych kątów krzyża, dwa pierścienie;
w otoku: (...)▲▲▲▲▲▲▲▲▲▲▲▲▲▲▲▲
Rv. Krzyż kawalerski z ++++ w naprzeciwnych kątach ramion;
otok nieczytelny.
CNP 646, śr. 12,7 mm, 0,84 g, nr inw. MAEŁ-N-A 2810

Skarb ⁷	Datowanie	Ilość denarów krzyżowych ogółem	Ilość denarów z grupy CNP 636-645
Zgłowiączka I (208)	t.p.q. 1079	93+2	2
Siecień-Rumunki (147)	t.p.q. 1080	643+2	15
Naruszewo (89)	t.p.q. 1091	698+98	12+2
Leźnica Mała (65)	pocz. XII wieku	592+17	7
Parzęczew (106)	pocz. XII wieku	922+75	10+1

Tabela. Zestawienie tabelaryczne monet odmiany pierwszej z małymi krzyżykami kawalerskimi w kątach ramion krzyży na awersie i rewersie w skarbach z Mazowsza i Polski Środkowej

Monety, będące w dobrym stanie zachowania, bez uszkodzeń, nacięć (peksów), stanowią zwartą grupę. Wskazywać to może rzeczywiście na zbiór denarów, które zostały „wyłuskane” ze znaleziska gromadnego. Może to potwierdzać słuszność sugestii, że mamy do czynienia z fragmentem skarbu, który był w zbiorach Muzeum w Kartuzach.

Zachowany materiał ze względu na szczegóły rysunku podzielić można na trzy grupy.

Pierwszą z nich tworzą denary w kątach krzyża perełkowego bądź kawalerskiego mające małe krzyżyki kawalerskie (CNP 636-645). Zestawione zostały one pod numerami 7-10.

Te cztery egzemplarze można uznać za najstarszą część zespołu. Co ciekawe ilość tych monet w znaleziskach północnej części Polski – z Ziemi Chełmińskiej, Pomorza Gdańskiego i Pomorza Zachodniego jest nikła i oscyluje wokół kilku egzemplarzy⁸. Na pograniczu kujawsko-pomorskim

⁷ Numeracja skarbów w nawiasach według FMP III.

⁸ FMP II: Orzeszkowo (t.p.q. 1054) 0+1 egz. CNP

w skarbie z Karnkowa, datowanym na około 1075 rok, wśród 66 denarów krzyżowych zidentyfikowano pojedynczy egzemplarz cały i jeden fragment denara z krzyżkami kawalerskimi⁹. Znacznie zasobniejsze w znaleziska monet tej odmiany są skarby mazowieckie i środkowopolskie (Tabela).

Z powyższego zestawienia wynika, że monety te nie stanowiły zasadniczego trzonu żadnego ze skarbów, stanowiły raczej nieliczną domieszkę. Stąd też należy zachować ostrożność w przypisywaniu tej części zespołu do znalezisk pomorskich. Ze względu na niewielką ilość tych monet oraz wątpliwe datowanie znalezisk gromadnych z Pomorza, określenie ich chronologii względnej jest utrudnione. M. Gumowski odniósł tę grupę do drugiej połowy XI wieku. Na podstawie badań autora nad skarbami krzyżówkowymi ostrożnie monety te można datować na lata 60-te XI wieku.

Niewątpliwie młodszą i masowo występującą w znaleziskach gromadnych odmianą jest grupa denarów CNP 620-635. Na stronie awersu i/lub rewersu widnieją małe krzyżyki, utworzone z cienkich, przecinających się linii. Liczba owych krzyżyków waha się od dwóch do czterech na awersie, oraz od jednego do czterech na rewersie. W zachowanej części naszego depozytu wyodrębniono sześć egzemplarzy (nr 1-6). Pierwszy z nich należy do rzadko pojawiającej się w skarbach grupy denarów, które posiadają w kątach krzyża kawalerskiego na rewersie znaki: V+V●. Na awersie w kątach krzyża perełkowego nie pojawiają się małe krzyżyki, co sugerować może jedną z wcześniejszych emisji, które poprzedzają kolejne egzemplarze spod numerów 2-6.

Kolejną odmianą wśród szerokiej grupy CNP 620-645 są denary 2-4, które posiadają na awersie dwa krzyżyki położone naprzeciw siebie w kątach ramion krzyża perełkowego, oraz kombinację znaków +●+● w kątach krzyża kawalerskiego. Ostatnią odmianą są denary posiadające zarówno na awersie, jak i rewersie po cztery krzyżyki w kątach ramion krzyżów perełkowego i kawalerskiego.

Datowanie tej grupy także nie jest ustalone. M. Gumowski podobnie jak grupę powyższą określał jako powstałą w drugiej połowie XI wieku. Ch. Kilger z kolei zakreślił bardzo szerokie ramy chronologiczne na lata 1080-1105 i przypisał ich produkcję miśnieńskiej mennicy czasów panowania Henryka IV¹⁰. Jak w poprzednim przypadku, datowanie na podstawie badań autora można uściślić i przyjąć za początek jej produkcji przełom lat 60 i 70 XI wieku.

Ostatnia grupa reprezentowana jest przez pojedynczy egzemplarz denara krzyżowego. Na jego awersie widnieje, jak na monetach grupy wcześniejszej, krzyż perełkowy, lecz w dwóch naprzeciwległych kątach jego ramion pokazano dwa pierścienie. Wyobrażenie na rewersie tej monety jest identyczne jak na monetach poprzedniej grupy. M. Gumowski określił ich chronologię na drugą połowę XI wieku. Prawdopodobnie ten pojedynczy egzemplarz można datować podobnie jak denary grupy powyższej na przełom lat 60 i 70 XI wieku.

Bliskość chronologiczna opisanych 11 monet, które w 1951 roku przekazane zostały do Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi sugeruje, że mamy do czynienia z częścią niezachowanego skarbu. Opinie tę potwierdza struktura zespołu – monety takie współwystępowały w obiegu i mogły zostać razem stezauryzowane. Wobec słabej reprezentatywności pierwszej z opisanych grup monet w skarbach zarejestrowanych w północnej części Polski nie można jednak jednoznacznie stwierdzić, że depozyt ten istotnie pochodził z Kartuz lub ich okolic.

Wykaz skrótów

- CNP – M. Gumowski, *Corpus Nummorum Poloniae*. Kraków 1939.
 FMP II – *Frühmittelalterliche Münzfunde aus Polen. Inventar II.A, Pommern*, w przygotowaniu.
 FMP III – *Frühmittelalterliche Münzfunde aus Polen. Inventar III, Masowien, Podlachien, Mittelpolen*. Warszawa 2015.

Literatura

- Gupieniec A. 1953. *Parę słów o skarbach. Kartuzy, pow. Kartuski*. „Z Otchłani Wieków” 22. 5, 186.
 Gupieniec A. 1954. *Przewodnik po Dziale Numizmatycznym Muzeum Archeologicznego w Łodzi, t. I (Starożytność i wczesne średniowiecze)*, Łódź.
 Kiersnowski R. 1960. *Pieniądz kruszcowy w Polsce wczesnośredniowiecznej*. Warszawa.
 Kilger Ch. 2000. *Pfennigmärkte und Währungslandschaften. Monetarisierungen im sächsisch-slawischen Grenzland ca. 965-1120*. Stockholm.

640-645, Mosiny (t.p.q. 1059) 0+1 egz. CNP 636-641, Kałdus IX (t.p.q. 1090) 1 egz. CNP 640-641.

⁹ FMP III: Karnkowo, s. 158-160.

¹⁰ Kilger 2000: 226.